

6.2.1

LES MASIES I LA CREACIÓ DE NOUS NUCLIS DE POBLAMENT AL PRELITORAL CATALÀ DURANT L'EXPANSIÓ VITÍCOLA DE 1760 A 1890

MONTSERRAT CUCURELLA-JORBA

Arquitecta

m.cucurella.jorba@gmail.com

FRANCESC VALLS-JUNYENT

Centre d'Estudis Antoni de Capmany, Universitat de Barcelona

fvalls@ub.edu

Resum

L'objectiu del treball és remarcar el paper que van tenir les masies com a impulsores del procés d'especialització vitícola i també com a dinamitzadores del poblament a partir de la cessió de solars per edificar cases entre mitgeres en nuclis de poblament de nova creació. La formació d'aquestes noves entitats de població va comportar el trencament dels equilibris poblacionals tradicionals. Aquest procés ben sovint va provocar conflictes de caire territorial com mostren els casos de Matadepera i Pierola.

Paraules clau:

poblament, viticultura, equilibri territorial, conflicte.

Abstract

The aim of the work is to highlight the role played by *masies* as drivers of the process of winegrowing specialization and as a driving force of changes in settlement from the cession of small plots of land for building a kind of houses, called in Catalan, *entre-mitgeres* in new villages. The formation of these new units of settlement meant breaking traditional population balances. This process often resulted in territorial conflicts as the cases of Matadepera and Pierola show.

Keywords:

settlement, winegrowing, territorial balance, conflict.

1. Introducció i marc conceptual

Recentment l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines ha aplegat en un volum el conjunt de treballs que l'arquitecte noucentista Josep Danés i Torras havia escrit sobre la masia catalana. En l'estudi introductori Joaquim M. Puigvert i Jeroni Moner es lamenten que "si bé en l'agenda dels investigadors de la història agrària dels darrers trenta anys ha ocupat un lloc privilegiat la recerca dels processos de diferenciació social

experimentats a l'interior de la societat rural, no s'han complementat les fonts escrites amb el *registre arquitectònic*".

Puigvert i Moner defensen que una bona forma d'aproximació i de caracterització d'aquests processos de diferenciació social interna en la pagesia que es donaren al llarg dels segles XVI al XIX podria ser a partir de l'estudi de les tipologies arquitectòniques de les edificacions que bastiren els sectors més humils de la pagesia, cada cop més nombrosos. Diuen que "no deixa de ser paradoxal que la història agrària dels darrers anys, que de manera tant contundent ha contribuït a la desmitificació del pairalisme hagi caigut en el mateix oblit que Josep Danés i els altres col·laboradors de l'Estudi de la Masia que tampoc varen referir-se a les petites masies [...] dels subemfiteutes i rabassaires dels segles XVIII i XIX", les quals —sempre segons Puigvert i Moner— "no deixen, ben mirat, de ser una prova, tangible, evident i il·lustradora [...] de la història social i econòmica del camp català dels segles XVI-XIX i de com es va anar consolidant una pagesia benestant i de com varen anar apareixent noves categories socials fruits dels processos de diferenciació social".¹

Precisament un d'aquests processos de diferenciació social que més va marcar la trajectòria socioeconòmica d'un ampli sector del camp català al llarg dels segles XVIII i XIX, va ser el derivat de l'avenç del conreu de la vinya en determinades contrades del prelitoral català. En alguns llocs, com ja és ben conegut, a partir dels diversos estudis disponibles, la vinya va arribar a conquerir pràcticament tota la superfície susceptible de ser plantada de ceps. Com han assenyalat diversos autors, l'especialització vitícola va donar lloc a unes dinàmiques socials molt especials, les quals, fins i tot, van acabar influïnt i condicionant, i en alguns moments determinants profundament, les dinàmiques sociopolítiques del conjunt del país.²

Malgrat l'elevat grau d'atenció des de diversos punts de vista que ha meregut el procés d'expansió de la viticultura a Catalunya, encara resten elements molt poc (o gens) estudiats, tot i la seva indiscutible rellevància per a un millor coneixement de la identitat pròpia de les àrees vitícoles catalanes i del país en el seu conjunt. Concretament, en el present treball, voldríem posar l'accent en les formes de poblament que va generar l'avenç del conreu de la vinya.

En concret, pel que fa a amplis sectors del prelitoral català, el procés d'especialització vitivinícola pot ser interpretat com un procés de *colonització*, en el sentit més ampli d'aquest terme. Amb aquestes pàgines volem reivindicar el paper que van tenir algunes masies en tot aquest procés. En van actuar com a impulsores a través de la cessió de petites porcions de terra erma o boscosa de la

1 Moner, J.; Puigvert, J. M. (2010), p. 49-50. (Els subratllats són nostres.)

2 Giralt, E. (1965); Balcells, A. (1968); Pomés, J. (2000).

seves hisendes a uns pagesos rabassaires amb l'encàrrec de rompre'l i plantar-lo de vinya.³ Però, a més, i això és el que ens interessa especialment posar en relleu amb aquest treball, foren també algunes d'aquestes masies les que, mitjançant la cessió (habitualment emfitèutica) de petites parcel·les de terreny a aquests petits pagesos rabassaires, dinamitzaren el poblament. En aquests solars (en la documentació anomenats *patís*, *soleos* o *setials de casa*) eren aquests rabassaires plantadors de vinya els encarregats de bastir un modest habitatge per aixopugar la família i també elaborar i emmagatzemar el vi que produïen. De l'arregliment d'aquestes cases entre mitgeres, cases de carrer, sorgí tot un escampall de noves entitats de població que nosaltres anomenem *nuclis de colonització vitícola*, els quals trasbalsaren profundament el règim de poblament de tot aquell territori més directament afectat per aquest procés d'especialització agrària en la vinya.

Malauradament, l'estudi d'aquesta transformació del poblament associada a l'expansió vitícola encara està per fer. Queda establir la tipologia d'aquests nous nuclis de poblament a partir de l'anàlisi sistemàtica de les seves característiques morfològiques i funcionals més rellevants. I, tal com hem vist més amunt que plantejaven Puigvert i Moner, ens són sobretot desconegudes les tipologies constructives que dotaren de personalitat aquests nous nuclis poblacionals sorgits a Catalunya arran del procés d'expansió vitícola i de la dinàmica de diferenciació social interna dins la pagesia que propicià.

En el present treball volem fer una aportació en el sentit d'omplir algun d'aquests buits. Volem mostrar la relació existent entre, per una banda, els canvis en el paisatge lligats a l'espectacular cycle expansiu de la vinya que es visqué entre mitjan segle XVIII i l'arribada de la plaga vitícola de la fil·loxera a finals del segle XIX; i per l'altra, el trencament dels equilibris poblacionals tradicionals a partir de l'aparició de noves entitats de població on es concentraven els pagesos rabassaires plantadors de vinyes. Ho farem a partir de l'anàlisi de dos casos concrets que tingueren una evolució extraordinàriament similar pel que fa precisament al poblament malgrat la distància que separa els dos municipis escollits. Aquests són el de Matadepera, al Vallès Occidental, per un costat; i els Hostalets de Pierola, a l'actual comarca de l'Anoia però en contacte directe amb el Penedès, per l'altre.

2. Matadepera i Pierola abans del segle XVIII, parròquies de masies sense poble

Si ens situem a l'inici de l'edat moderna, en qualsevol moment del segle XVI, els dos municipis que hem adoptat com a laboratori per provar les nostres hipòtesis de partida, tant Pierola, com Matadepera, eren municipis sense cap nucli de població concentrada. Eren "pobles de masies", si se'ns permet l'expressió. Dins els seus termes municipals no hi havia cap entitat de població que agrupés més d'una o dues cases o famílies. Aquest tipus de municipis amb una població que vivia en masies escampades al llarg i ample d'uns termes municipals relativament extensos complien territorialment la funció d'omplir els intersticis que hi havia entre una xarxa de viles existent des de força antic en aquesta part de la Catalunya prelitoral relativament propera al cap i casal barceloní. Així ho mostra el mapa 1, en el qual hem assenyalat la localització dels dos municipis que centren la nostra atenció i les viles més significatives del seu entorn proper.

Figura 1. Mapa de situació dels termes municipals de Pierola i Matadepera

Una de les característiques més destacables d'aquests pobles de masies era l'existència en un punt central del terme d'una església isolada, que feia les funcions parroquials, amb el cementiri adossat i, a vegades (aquest era el cas de Matadepera), amb un petit habitatge proper que servia de casa del comú.⁴ A Pierola no disposaven de cap edifici específic per a les reunions del comú, però hi ha constància que els caps de casa del terme es congregaven precisament just davant de la porta de l'església.⁵

Figura 2. Fotografia del principi del segle XX de la que fou església parroquial de Matadepera fins a finals del segle XIX. Font: Fons Centre Excursionista de Catalunya, Repositori Memòria Digital de Catalunya, identificador, AFCEC EMC_X_0899.

Figura 3. Fotografia de mitjan segle XX corresponent a l'antiga església

3 Giralt, E. (1965) i (1990); Ferrer, Ll. (1987); Colomé, J. (1990); Valls-Junyent, F. (1996); Moreno, B. (1995); Badia, M.-Tello, E. (2015).

4 Ballbè Boada, M. (1981-1982), vol. 1, p. 191-193.

5 Térmens, J.; Valls-Junyent, F. (1990).

sia parroquial i rectoria de Pierola. Font: Arxiu Municipal dels Hostalets de Pierola. Fons Fotogràfic, reg

Aquest caràcter aïllat de l'església parroquial es constata en les fotografies reproduïdes a les figures 2 i 3, en una de les quals, la que fa referència a l'església de Pierola, es percep un fet que no voldríem que passés desapercbut. Encara que sabem que en origen el temple responia als paràmetres de l'estil romànic, amb el pas del temps i amb les successives reformes i reconstruccions, el conjunt d'església i rectoria s'havien encomanat de la forma de masia basilical clàssica del tipus dos segons la classificació de Danés i Torras.⁶ Som, per tant, en el cas de l'església parroquial de Pierola, davant d'una al·legoria perfecta de l'autèntic caràcter que tenien aquesta mena de poblacions, en les quals, cal insistir-hi, la masia fins molt avançada l'edat moderna va ser-ne la unitat de poblament fonamental.

3. L'expansió de la vinya i els canvis en els usos del sòl entre finals del segle XVIII i mitjan segle XIX

Si la masia havia estat la unitat bàsica del poblament en aquesta mena de municipis des de l'edat mitjana i fins molt avançada l'edat moderna, també fou la unitat d'explotació

6 Danés i Torras, J. (1933).

agrària fonamental. Per aquesta raó, no és gens estrany que el caràcter policultura de la masia, tantes vegades posat en relleu per autors com P. Vilar, ja fa anys, o P. Pascual i P. Roca en dates més recents, acabés marcant profundament el paisatge d'aquests municipis.⁷ Com deia Vilar, en la masia es feia una mica de tot i tant blat com fos possible amb l'objectiu d'intentar assolir un nivell màxim d'autoproveïment, evitant, en conseqüència, haver de recórrer al mercat, per comprar; en tot cas, si s'hi acudia que fos per vendre.

Les dades disponibles (escasses i de no molta qualitat) sobre els usos del sòl a Pierola i Matadepera al darrer terç del segle XVIII i, després, a mitjan segle XIX, que hem recopilat en el quadre 1 confirmen el predomini de la producció cerealícola dins de l'espai conreat, el qual, per la seva banda, devia ser més aviat de dimensions força reduïdes, atesa una densitat de població força baixa. De fet, segons aquestes dades i moltes impressions de tipus qualitatiu recollides per diversos autors, fins molt avançat el segle XVIII l'estructura de conreus de caràcter ancestral basada en la cerealicultura va romandre inalterada. Tant el 1768 a Matadepera (57% de la terra conreada) com, encara més, el 1770 a Pierola (73%), trobem un predomini aclaparador de la terra destinada a cereals, de la qual, a més, sabem que se sembrava només un any per altre, i es deixava també escrupolosament en guaret la terra any sí any no.

Quadre 1. Canvis en l'estructura de conreus a Matadepera i Pierola entre finals del segle XVIII i mitjan segle XIX (ha)

	Pierola		Matadepera	
	1770	1861	1768	1853
Regadiu	3,06	s.d.	0,73	0,67
Sembradura	242,23	86,27	75,64	101,11
Vinya	61,08	930,19	17,02	116,66
Olivera	25,21	37,01	39,88	42,28
Total conreat	331,58	1.053,47	133,27	260,71
Erm	236,84	923,68	233,72	297,66
Bosc	87,39	322,16	128,90	691,58
Roques			117,71	257,99
Total no conreat	324,24	1.245,84	480,32	1247,23
TOTAL	655,82	2.299,31	613,59	1.507,94

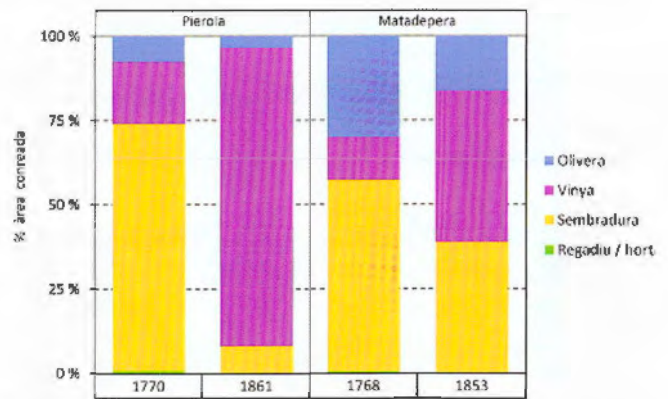
Fonts: Pierola: 1770, *Repartimiento por menor* del Cadastre (Arxiu patrimonial família Pasqual); 1861, amillament (Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Hisenda territorial, TER-1, reg. 1051). Matadepera: Arxiu Municipal de Matadepera, "Nuevocatastro de las tierras del Lugar y Término de Matadepera", 1768 i amillament de 1853.

7 Vilar, P. (1964-1968), vol. 3, p. 319-332; Pascual, P. (1990), p. 21-81; Roca, P. (2003) i (2008).

Ara bé, més enllà del predomini dels cereals i del caràcter força més secundari d'altres conreus com la vinya (13% a Matadepera i 18% a Pierola) o l'olivera (amb una presència força significativa a Matadepera amb quasi el 30% de l'àrea conreada però molt marginal a Pierola amb menys del 8%), un fet, sens dubte molt significatiu, és el del predomini aclaparador de les superfícies no conreades qualificades en els cadastres i amillaraments com a terres ermes, boscoses o "roques". Molt mal mesurades per les nostres fonts, per raons que poden tenir a veure tant amb una voluntat d'ocultació atenent al caràcter fiscal de les fonts, com sens dubte també amb les limitacions tècniques per fer una mesura més precisa d'aquests espais en bona part topogràficament molt accidentats, les terres no conreades vindrien a representar cap al 90% de la superfície geogràfica d'aquests municipis. Percentatge efectivament molt exagerat i que molt possiblement tingui a veure, com diem, amb l'ocultació en els documents fiscals d'una part de les terres conreades, però que atenent als percentatges que trobem en documents més recents confeccionats amb tot el rigor que fan possible els moderns mitjans tècnics, no deixen de ser molt indicatius d'una determinada realitat: la del predomini aclaparador de les terres dites "no conreades", que no vol dir que fossin en realitat terres de les quals no se n'extragués cap recurs. És veritat que dins d'aquests espais hi havia zones absolutament improductives (que molt sovint en els documents cadastrals són denominades així mateix, "improductiu" o també molt sovint "roques"), especialment en territoris com el del terme de Matadepera, una part del qual s'estenia per la muntanya rocallosa de St. Llorenç del Munt (vegeu mapa de la figura 1). Però també és cert, i cal tenir-ho molt present, que dels erms i dels boscos s'extreia un gran nombre de recursos que, si bé a vegades podien tenir un caràcter complementari, ben sovint esdevenien fonamentals en la sustentació de l'economia pagesa. Pere Roca ha posat clarament de manifest la importància dels recursos forestals i de la ramaderia dins les economies d'aquestes masies policulturals vallesanes.⁸

Va ser en el marc d'aquestes bastes àrees no conreades on tingué lloc a partir de la segona meitat del segle XVIII l'expansió del conreu de la vinya que no sols va trastocar uns equilibris paisatgístics que venien de molt antic, sinó que també va significar un canvi radical de l'economia de les masies. La magnitud del fenomen la podem percebre amb la comparació en els usos del sòl dels dos municipis de referència entre 1770 i 1850-60 que proposem en el quadre 1 i el gràfic de la figura 4.

Figura 4. Canvis en els usos del sòl a Matadepera i Pierola entre finals del segle XVIII i mitjan segle XIX

Font: dades del quadre 1.

Els canvis en l'estructura de conreus entre finals del segle XVIII i mitjan segle XIX giraren al voltant de tres qüestions. En primer lloc, cal esmentar la significativa reducció d'erms, boscos i espais no conreats: a Matadepera l'àrea conreada es doblà entre 1768 i 1853, i a Pierola es multiplicà per més de 3. Malgrat el caràcter accidentat del relleu en tots dos municipis (i especialment a Matadepera), assistim a un procés de colonització agrícola amb una massiva posada en explotació de terres ermes i boscoses. En segon lloc, el conreu que protagonitzà aquest procés fou, sense cap mena de dubte, la vinya, que s'expandí de manera extraordinària en tots dos municipis entre els dos moments abans esmentats. En el cas de Matadepera la superfície vitícola és va multiplicar quasi per 7; però és que a Pierola es va multiplicar per 15. Finalment, en tercer lloc, pel que fa al que havia estat el conreu tradicionalment predominat, els cereals, tenim una evolució contradictòria. Per una banda, a Pierola es redueix la superfície sembrada de manera molt significativa, en consonància amb la contundència que té lloc l'expansió vitícola; mentrestant, per l'altra, a Matadepera s'observa un lleu increment de la superfície sembrada. En conjunt, però, ni els cereals desapareixen a Pierola ni augmenten significativament a Matadepera, de forma que podem parlar del manteniment d'un mínim de superfície destinada a la cerealicultura més enllà dels efectes del fet realment cridaner que és el de l'expansió vitícola.

Aquest fet, tal com s'ha mostrat en altres llocs, té a veure amb la forma amb què es va portar a terme l'expansió vitícola que empenyia el desplaçament de la frontera interior en aquest procés de colonització que va afectar sobretot l'important reservori existent en aquests indrets de terres no conreades. Tant a Pierola com a Matadepera l'expansió vitícola es va portar a terme des de les masies primigènies que, mitjançant la concessió d'una part de les terres ermes i boscoses que controlaven a pagesos subalterns sota la fórmula contractual de la rabassa morta, s'encarregaven de convertir-les en vinyes ufanoses i pro-

⁸ Roca Fabregat, P. (2007) i (2008).

ductives. D'aquesta forma, el que feien els propietaris de les masies era traspasar els costos i, sobretot, els riscos inherents a l'especialització econòmica en un conreu comercial com el de la vinya a aquests pagesos viticultors-rabassaires, mentre que ells intentaven, en la mesura del que era possible, preservar el tradicional equilibri de conreus característic de la masia com a forma d'explotació agropecuària. Les terres de sembradura que apareixen en el quadre 1 i en el gràfic de la figura 4 eren principalment les que continuaven conreant les masies que imposaven el conreu de la vinya als pagesos subalterns mitjançant el contracte de rabassa morta, un instrument jurídic únicament aplicable al conreu de la vinya.

En aquest sentit, ens sembla molt remarcable que en l'amillament de Pierola de 1861 que ens ha servit com a font per precisar l'estructura de conreus, hi constin més de 340 pagesos rabassaires.⁹ Ells foren els qui impulsaren en aquest sector del prelitoral català el creixement de noves entitats de població com foren el nucli dels Hostalets (en el terme de Pierola) i el veïnat que va ser batejat com la Llagosta (al de Matadepera). El ràpid creixement al cap de només unes quantes dècades d'aquestes noves entitats de poblament significà la transformació dels pobles dels quals més amunt en dèiem "de masies", en "pobles de carrer", per fer servir el terme que ha proposat P. Roca Fabregat.¹⁰

Aquest canvi es percep ben clarament en els mapes de les figures 5 i 6, que representen la distribució del poblament en cadascun dels dos pobles de referència en dos moments històrics que hem procurat que fossin com més propers millor als que hem utilitzat per mesurar els canvis en l'ús del sòl. En el cas de Matadepera, el mateix document que ens forneix la informació sobre els usos del sòl, el Cadastre de 1768, conté un "vecindario" que permet una aproximació força precisa a la distribució territorial de la població en el municipi. A manca d'un document similar en el cas de Pierola, hem acudit als censos de compliment pasqual de la parròquia que detallen els habitants de cadascuna de les famílies casa per casa. Pel que fa a mitjan segle XIX, a l'Arxiu de Matadepera es conserva el document del primer empadronament fet amb criteris moderns, l'any 1857. A falta d'aquest mateix tipus de document per a Pierola, hem acudit de nou al compliment pasqual parroquial en una data molt propera, el 1859.¹¹

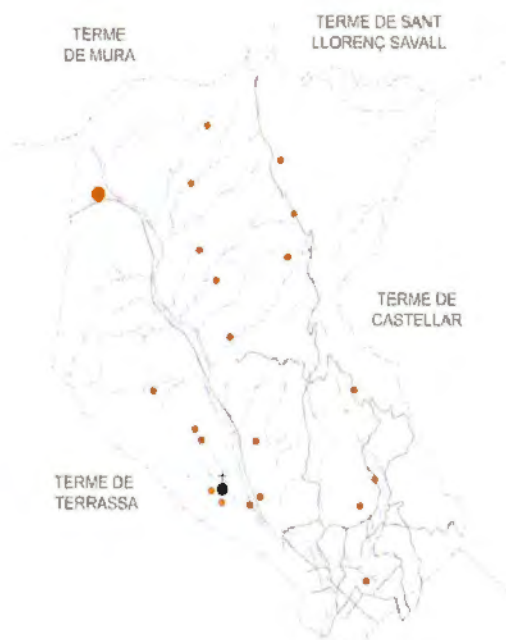
Figura 5. Distribució del poblament (nombre de famílies) al terme de Matadepera el 1768 i el 1857

9 Planas, J.; Valls-Junyent, F. (2011), p. 30.

10 Roca Fabregat, P. (2015).

11 Arxiu Municipal de Matadepera, "Vecindario de la Parroquia y Término de Matadepera", 1768.

1768

1857

Figura 6. Distribució del poblament (nombre de famílies) al terme de Pierola el 1781 i el 1859

1789

1859

1859

El mapes de les figures 5 i 6 són ben eloqüents i no requereixen massa comentaris. A finals del segle XVIII, les 22 famílies que vivien a Matadepera estaven disperses, de manera que en l'entitat de població on en trobem més de concentrades era a la Barata amb dues famílies (la del propietari i la que vivia en una masoveria annexa). A Pierola, el 1789, la situació era força similar. En total 105 famílies, disperses per un escampall d'una trentena de masies, algunes de les quals, en aquest moment, ja disposaven d'alguna estada annexa (anomenades *apartament*) on s'allotjava alguna altra família diferent de la del propietari de la pairalia. Cal destacar, sobretot, en el cas de Pierola, que en aquest moment, ja hi havia fins a 13 famílies al nou nucli dels Hostalets, nucli que durant els anys setanta i vuitanta del segle XVIII havia rebut l'empenta definitiva per a la seva

consolidació com a entitat poblacional principal del municipi. Sabem que el mateix havia succeït durant aquests anys a Matadepera.

En els mapes corresponents a mitjan segle XIX, el caràcter de nucli principal tant pel que fa al nou poble de Matadepera com als Hostalets dins el terme de Pierola, ja resulta del tot indiscutible. Tant en l'un com en l'altre ja s'ha aixecat una església que en tots dos pobles, ben aviat, havia de disputar la parroquialitat a les esglésies tradicionals significatives sobre la distribució del poblament de les dues poblacions a mitjan segle XIX té l'origen en el fet que a Pierola observem (mapa de la figura 6) que han aparegut altres nuclis a banda dels Hostalets que sense concentrar un volum de famílies molt important, ja en tenen més d'una o dues com passava al segle XVIII. Es tracta de masies que al seu redós també han començat a establir solars per edificar, impulsant noves entitats de població agrupada com Can Marçet, Can Gras o Can Gimferrer.

4. El sorgiment i el creixement dels nous nuclis de poblament concentrat de la Llagosta (Matadepera) i dels Hostalets (Pierola)

Si les masies foren les impulsores de la transformació de l'estructura de conreus a partir de la concessió de terres ermes i boscoses sota contracte de rabassa morta a pagesos que les convertiren en vinyes, també des de les masies (almenys des d'algunes) es dirigí el procés que dinamitzà i modificà substancialment els canvis que acabem d'assenyalar en el poblament en aquests municipis. En aquest sentit, la història de l'aparició i el creixement del nou nucli de Matadepera i dels Hostalets són extraordinàriament similars.

En primer lloc, tots dos nuclis apareixen en una cruïlla de camins. A Matadepera el veïnat conegut per la Llagosta o el Carrer, el qual va acabar per convertir-se en nucli principal de municipi, sorgeix al peu del camí ral de Barcelona a Manresa just en el punt en què conflueix amb aquesta via, la que es dirigia des de la plana del Vallès cap al rerepaís muntanyós (camí de Sant Llorenç Savall). El primer d'aquests dos camins va tenir una gran importància i va suportar un trànsit molt intens fins a l'obertura de la línia de ferrocarril als anys cinquanta del segle XIX.¹² La cruïlla del camí romeu de Vilafranca a Montserrat amb el camí conegut com de la dreuera del coll del Bosc, que, tal com el seu nom indica, escurçava el trajecte entre Martorell i Igualada del camí ral d'Aragó, fou el lloc sobre el qual va assentar-se el nou nucli dels Hostalets de Pierola.¹³

Aquest caràcter de poble de camí que comparteixen el veïnat de la Llagosta de Matadepera i els Hostalets no

12 Arnetler, M. (1997), p. 17-18 i mapa de la p. 3.

13 Térmens Samsó, J. i Valls-Junyent, F. (1990); Cucurella-Jorba, M. i Parcerisas Valls, J. (2013).

és una qüestió menor. Tal com ha assenyalat l'urbanista Solà Morales, en els nuclis urbans que presenten un tipus de creixement del qual ell en diu *suburbà*, aquests camins preexistents forneixen la infraestructura urbanística prèvia i actuen d'elements ordenadors d'un creixement que té un component espontani molt important.¹⁴ En aquest sentit és convenient recordar que les cases d'ambdós nuclis s'anaren arrenjerant a ambdós costats dels camins en qüestió, els quals, al seu torn, separaven les terres i propietats de les masies que, com veurem, oferien solars i, ben sovint, actuaven de promotores de l'edificació de noves cases.

Aquest caràcter de poble de camí que comparteixen Matadepera i els Hostalets fa que, en segon lloc, trobem un altre paral·lelisme significatiu en les respectives trajectòries: en tots dos nuclis l'existència d'un hostal esdevingué, no sols un element identitari prou significatiu per determinar la denominació que havia de rebre el nou nucli (cas dels Hostalets de Pierola), sinó que, a més, actuà d'element del qual podríem dir-ne *embrionari* del procés de creixement urbà. A falta d'una referència territorial d'una altra mena, com hauria pogut ser, per exemple, una capella, a Matadepera l'hostal de la Marieta, i als Hostalets, l'hostal d'en Valls i després d'en Càlix, assenyalaven un indret diferenciat sobre el territori, un punt de referència al voltant del qual podia tenir sentit iniciar un procés de creixement urbà si els propietaris del sòl hi estaven disposats. Si aquest punt coincidia amb el de confluència de diverses propietats, encara millor, atès que l'impuls a aquesta dinàmica de creixement urbà no quedaria supeditat a la decisió d'un sol propietari, i a la vegada, a mesura que un dels propietaris confrontants decidia promoure l'edificació en les seves terres, podia servir d'exemple i estimular que fessin el mateix la resta de propietaris veïns.

Als Hostalets la construcció de l'hostal és molt primerenca. Data de finals del segle XVI, impulsada per una de les masies properes, Can Valls, que va decidir obrir aquest establiment en un extrem de la seva propietat, just en el cruïlla dels dos camins abans esmentats. Aquest ja és un fet per si mateix significatiu del paper que tingueren les masies com a impulsores d'aquests nous nuclis. Però a finals del segle XVI encara queda molt lluny el procés de colonització agrària abans descrit vinculat a la plantació de vinyes, de manera que l'hostal va quedar isolat en aquesta cruïlla de camins i va esdevenir independent de la masia originària quan els seus propietaris, la família Valls, van decidir primer arrendar-lo i després vendre'l junt amb un extens solar al seu voltant a uns dels nombrosos nouvinguts occitans que arribaren a Catalunya a finals del segle XVI i principis del XVII, la família Càlix, originària d'His, al bisbat de Comenge.¹⁵

14 Solà-Morales, M. de (1997).

15 Térmens Samsó, J. i Valls-Junyent, F. (1990).

Molt més tardana és l'aparició a Matadepera de l'hostal conegut com "de la Marieta", ja que en aquest cas, segons deduïm de la valuosa història publicada per Mn. Manel Ametller, la seva construcció i entrada en servei foren simultanis a l'inici del procés de creixement urbà del nou poble. Concretament el 1769 una de les masies properes, Can Gorina, estableix un solar de la seva propietat al peu del camí ral de Barcelona a Manresa destinat a l'edificació de l'hostal. Des d'aleshores, la trajectòria d'aquest establiment i de la família que el regentava va quedar inextricablement unida a la del nou nucli de població, igual que havia passat als Hostalets amb els esmentats Càlix.¹⁶

En tercer lloc, el fet que ens interessa més ara i aquí és remarcar el paper que tingueren les masies properes com a impulsores del creixement urbà d'ambdues poblacions. En el cas de Matadepera foren les masies de Can Gorina, Can Vinyés i, finalment, Can Torrellales, que, a partir de 1769 començaren a cedir solars per edificar a prop de la cruïlla dels dos camins abans esmentats en una llenca de terra que s'estenia entre el camí ral i la riera de les Arenes. Entre 1769 i 1868, tal com es desprèn del minuciós relat que fa de tot aquest procés M. Ametller, es van ocupar i edificar fins a 111 solars, de manera que el nucli del nou poble de Matadepera va quedar definitivament configurat (vegeu plànol de la figura 7).¹⁷

Pel que fa al poble del sud de l'Anoia, els Hostalets, al llarg dels cent anys que van de 1770 a 1870, es van ocupar i edificar 85 solars (vegeu plànol de la figura 8), i el procés fins a la culminació del nucli urbà es va allargar encara una mica més, fins al 1890. En aquests vint anys de 1870 a 1890, coincidint amb l'eufòria que es visqué en el context dels bons preus amb què es pagava el vi a causa de la destrucció de la vinya francesa per part de la fil·loxera, als Hostalets s'ocuparen i s'edificaren 20 solars més (fins a 105). Com a Matadepera, també foren 4 masies les impulsores d'aquest procés: Can Vidal del Malcavaller, Can Cucurella, Can Valls i Can Santjoan. Als Hostalets, en un primer moment, el protagonisme va correspondre als fills cabalers de les mateixes masies, que en arribar a l'edat del matrimoni, eren dotats per l'hereu de la casa pairal amb aquest solar per edificar una casa que havia de convertir-se en la llar de la nova família. Habitualment aquesta donació-heretament anava acompanyada d'una peça de terra erma o bosquina per ser plantada de vinya cedida sota contracte de rabassa morta. Tot plegat servia al donatari com a pagament dels corresponents drets legítims. A mesura que va anar avençant aquest procés, els protagonistes ja no foren els cabalers dels masos primigenis sinó els seus fills i néts a

16 Ametller, M. (1997), p. 47-50.

17 Obtenim aquesta dada del recompte fet en els croquis publicats per Ametller, M. (1997), p. 67, 95, 151, 159 i 223.

més d'altra gent que venia d'altres masies més allunyades i de les viles veïnes (especialment Piera).¹⁸ Aquest paper tan destacat que, almenys en un primer moment, van tenir els cabalers de les masies a impulsar el creixement urbà d'aquest nucli del sud de l'actual comarca de l'Anoia, marca una diferència important respecte de Matadepera, on encara que també s'observen alguns casos similars, sembla, a la llum del que mostra la monografia de M. Ametller, que la majoria de nous habitants provenia de poblacions relativament properes situades en el rerepaís muntanyenc que separa la depressió vallesana de la conca del Bages.¹⁹

Aquestes masies primigènies, a tots dos pobles — deixant de banda els solars donats en concepte de drets hereditaris a parents de primer grau com hem esmentat abans — van adoptar com a fórmula contractual absolutament predominant per regular la cessió de solars per edificar en les seves terres el contracte d'establiment emfitèutic, en què l'adquiridor es comprometia a pagar un cens fix anual (generalment monetari) i una entrada (ben sovint simbòlica). En aquests contractes, a més de delimitar amb precisió els terminals de la finca, s'establien tot un seguit de clàusules amb relació a:

1. les característiques que havia de tenir la construcció i el termini en què havia de quedar enllestida;
2. el manteniment de l'escassa infraestructura urbanística que s'anava creant a mesura que anaven creixent aquests nous nuclis, per exemple rases per a la conducció d'aigües pluvials;
3. els drets de pas que s'haurien de respectar al propietari o als veïns;
4. les obligacions respecte als veïns que poguessin edificar posteriorment a continuació, com la de concedir carregament franc de les bigues en la paret lateral de l'edificació, la qual d'aquesta forma esdevenia mitgera i de propietat indivisa entre els dos veïns;

En quart lloc, de la mateixa manera que l'establiment emfitèutic fou la fórmula contractual preferida per regular aquest procés de creixement urbà, cal dir que també trobem una característica idèntica pel que fa a la mida habitual dels solars objecte de cessió tant a Matadepera com als Hostalets: la de 25 o 26 pams d'amplada, equivalents a uns 5 metres. Eren els *soleos d'un casal* d'amplada, de manera que aquesta mida estandarditzada podia donar

18 Dades procedents d'una recerca en curs a partir del buidat sistemàtic de les escriptures notariales corresponents contingudes en el llibre dels notaris de Piera conservats a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia i de les primeres inscripcions de finques urbanes al Registre de la propietat.

19 Ametller, M. (1997).

lloc a cases de *casal*, *casal i mig* o *dos casals* en funció del l'amplada total que es preveïés en cada contracte segons, evidentment, la capacitat econòmica de l'adquiridor, que, com més amplada volia donar a l'edificació projectada, havia de pagar un import superior cada any en concepte de cens al propietari del terreny.²⁰

Finalment, en cinquè lloc, trobem, en tots dos processos de creixement urbà, l'aparició de personatges que actuen de promotors immobiliaris, en el sentit modern d'aquest concepte. En el cas de Matadepera, aquest seria el cas dels germans Pratginestós Gorina, que el 1771 van comprar una peça de terra de la masia de Can Gorina, dels propietaris de la qual eren parents llunyans a més de rabassaires. Aquesta peça de terra estava situada a l'altre costat del camí de Barcelona a Manresa, al peu del qual en Narcís Gorina havia començat a fer establiments de solars per edificar el 1768. Conjuntament amb una altra peça contigua també segregada de l'heretat de Can Gorina, els Pratginestós la parcel·laren i en van arribar a sortir fins a 61 petites parcel·les edificables.²¹ Als Hostalets no trobem cap operació d'una entitat similar però sí que s'observa, a partir dels anys trenta del segle XIX i sobretot ja en els anys de fort creixement urbà de finals del cinquanta i primers seixanta, com algunes persones que ja disposaven de casa, o fins i tot residents en altres pobles, acensen solars amb l'objectiu d'edificar-los per després vendre l'immoble construït juntament amb els drets emfitèutics corresponents al solar. Entre aquests promotors-especuladors apareixen persones amb oficis vinculats al món de la construcció com ara el fuster Pere Cucurella Bonastre (descendent de la masia de Can Cucurella i establert com a fuster a la població veïna de Piera) o el mestre de cases Agustí Julià Vila, també emparentat amb els Cucurella. Ells acensaren un solar de diversos casals al peu de la carretera de Piera als propietaris de Can Santjoan que posteriorment reparcel·laren, edificaren i vengueren les cases que havien construït a tercers.²² Potser amb aquesta fórmula aconseguïen donar continuïtat a les activitats pròpies del seu ofici en èpoques de davallada de la feina.

En definitiva, ja fos amb la intervenció d'aquests intermediaris que es movien amb finalitats més o menys declaradament especulatives, o ja fos directament pels propietaris de les masies, el fet és que aquests processos de creixement urbà van ser possible gràcies a la posada en circulació de les terres d'algunes d'aquell escampall de ma-

20 Sempre segons les informacions contingudes a Ametller, M. (1997) i en les escriptures recopilades per a l'estudi en curs sobre el cas dels Hostalets esmentat en una nota precedent.

21 Ametller, M. (1997), p. 95 i 151.

22 Arxiu Comarcal de l'Anoia, Protocols Notariales, Not. Queraltó (Capellades), 22.8.1857, f. 341, 343 i 345.

sies que des de molt antic s'havien repartit el control sobre la totalitat del territori d'aquests municipis.

Figura 7. Ocupació dels solars i edificació al nou nucli de Matadepera fins al 1870

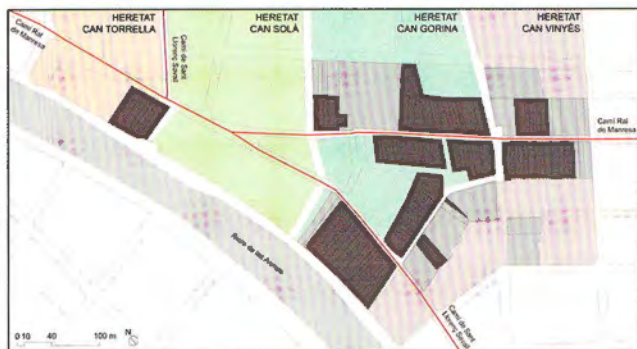

Figura 8. Ocupació de solars i edificació als Hostalets de Pierola fins al 1870

5. Els enfrontaments entre els nous nuclis de poblament i els habitants de les ancestrals masies

Un darrer paral·lelisme que no volem passar per alt abans de cloure aquest treball entre els processos de creixement urbà del nou poble de Matadepera i dels Hostalets de Pierola, és el que fa referència a la conflictivitat que van desencadenar entre els habitants de les velles masies dels respectius termes municipals més allunyades d'aquests nous nuclis i els seus habitants cada cop més nombrosos. L'aparició d'aquestes noves unitats de poblament no sols trencava equilibris ancestrals pel que fa a la distribució de la població sobre el territori, sinó que també afectava profundament la representació territorial d'un determinat ordre social. El que fa molts anys l'antropòleg I. Terrades havia anomenat *món de les masies*, expressió màxima d'una societat pagesa ordenada, va veure's pertorbat per un element de "desordre" com era el de l'aparició d'aquestes entitats de poblament concentrat que trencaven completament l'ocupació del territori organitzada a partir de masos i només de tant en tant algunes viles. El vell món de les masies s'anava trencant per dintre, atès que no hem

d'oblidar que els impulsors d'aquests nous nuclis eren també propietaris de masies que aprofitaven la conjuntura per establir terres de les seves hisendes a rabassa per plantar vinya i alguns cedien solars en emfiteusi per edificar.²³

A Pierola, ja al maig de 1725, van saltar totes les alarmes entre els habitants de les masies del terme quan es van adonar que el propietari de l'hostal existent des de finals del segle XVI a la cruïlla del camí dels Romeus amb la dreuera del coll del Bosc i embrió del nou nucli dels Hostalets, en Josep Càlix, va decidir vendre un solar de 25 passes de llargària i 15 o 16 d'amplada situat a la part de ponent del seu hort i a tocar de casa seva, al peu de l'esmentat camí del coll del Bosc, a favor de Pau Romagosa, un nouvingut originari de Monistrol de Montserrat.

Quan al cap de tres mesos escassos, Romagosa ja havia iniciat la construcció d'un habitatge per a ell i la seva família en el solar que acabava d'adquirir, els recels d'alguns dels habitants de les masies del terme portaren a convocar una reunió extraordinària del consell de caps de casa per tal de debatre aquesta qüestió. El 23 d'agost d'aquell 1725 "essent congregats en lo lloch a hont se acostuma congregat y tenir Consell en lo terme de Pierola" —que habitualment era just al peu del portal de la vella església parroquial de Sant Pere de Pierola—, hi acudiren catorze caps de casa. Entre els assistents hi ha algunes absències dignes de destacar corresponents als caps de dues de les masies principals del sector dels Hostalets: en Valls del mas dels Alemanyans i en Cucurella del mas dels Olivers.

En la reunió es plantejà que en vista que Josep Càlix, amb llicència del Sr. Baró de Pierola, Don Ramon de Dal-mases "fa o fa fer una casa unida ab la sua en lo puesto dit Qstalet, [...] per Pau Romagosa y com dit Romagosa no sia convenient estiga ni tinga perpetua habitació en dit terme, se ha fet resolució per los Caps de Casas de dit terme que se donés súplica al dir Sr. Dn. Ramon perquè dit Càlix y dit Romagosa no fessan ni poguessin construir Casa en dit terme ni, en especial, en dit paratja".²⁴ No s'especifica en l'acta de la reunió res més amb relació als motius de la petició que eleven al baró perquè no deixi construir la casa que pretenia en Romagosa, encara que de l'anterior redactat es desprenen dos elements ben significatius. En primer lloc, sembla que el tal Romagosa —que com sabem no era originari del terme de Pierola— era persona de conducta, diguem, poc honesta, atès que no es vol que s'estableixi al municipi. De fet, ben aviat sembla que va ser motejat amb el sobrenom de *Xarpa*, d'evidents connotacions negatives. Però, en segon lloc, també sembla que es trasllú de l'argument que exposen els caps de casa de Pierola, una

23 Terrades, I. (1984).

24 Arxiu Diocesà de Barcelona, Arxiu Parroquial de Pierola, Escriitures, reg. 41, f. 64.

certa preocupació amb relació al creixement d'aquest raval de cases al voltant del vell hostal. Si el veïnat dels Hostalets agafava empenya, era clar que els equilibris poblacionals al si del municipi es podien trencar en favor d'aquest nou nucli situat en un dels extrems del terme, com, de fet, sabem que a la llarga va acabar passant.

Aquesta malfiança dels habitants de les masies de Pierola es manifestà també d'una manera molt semblant a Matadepera, encara que en una data molt més tardana. El 1770, els caps de casa de casa de la població vallesana "reunits en Consell general, han resolt [...] practicar les diligències tan judicials com extrajudicials que facin falta a fi i efecte d'impedir ningú dels particulars de dita parròquia pugui establir, vendre, permutar o alienar peça de terra per edificar casa o altres edificis i en cas que les hagin establertes o venudes privar-los la edificació". Podem imaginar-nos quin era, a finals del segle XVIII, el grau de malestar que hi havia en la parròquia vallesana quan els propietaris de les masies no dubtaren gens a l'hora d'atorgar una denominació a la barriada que, malgrat tots els seus esforços per impedir-ho, continuava creixent; el topònim que li assignaren fou el de *la Llagosta*, en clara referència a la plaga més nociva que es podia abatre sobre els conreus en aquella època. Com succeí als Hostalets amb en Romagosa (anomenat Xarpa), també a Matadepera es posava en dubte l'honestetat dels veïns del nou nucli, i els propietaris de les masies els acusaven que "les talan los montes y haciendaño en los Frutos".²⁵

En ambdós casos els recels donaren lloc a conflictes que podien arribar a degenerar en enfrontaments, fins i tot, violents. El punt culminant de les tensions tant a Matadepera com a Pierola va arribar avençat el segle XIX quan, en tots dos casos, els habitants de les noves entitats de poblament volgueren edificar una església per no haver de traslladar-se els dies que hi havia funció religiosa a les respectives esglésies parroquials situades en una posició isolada i força allunyada del nucli. Després de moltes discussions i d'una oposició frontal de "los principales labradores" que amenaçava a Matadepera que si es portava a terme "se seguirían disturbis muy graves", segons les paraules de l'arxipreste de Terrassa, a la fi, exactament el mateix any, el 1852, tant els veïns de la Llagosta a Matadepera, com els dels Hostalets beneïren la capella que finalment amb molts afanys havien aconseguit construir.²⁶

Les tensions, però, continuaren, especialment, quan a mesura que creixien aquests nuclis es plantejaren el trasllat de la parroquialitat als temples recentment oberts al culte,

25 Ametller, M. (1997), 51-54.

26 Per a Matadepera vegeu Ametller, M. (1997), p. 237-244; i per a Pierola, Arxiu Diocesà de Barcelona, Parròquies, reg. 576, diversos documents relatius a l'edificació de la capella de la barriada dels Hostalets. Vegeu també Mas Doménech, J. (1919).

la construcció del corresponent cementiri i, encara més, el trasllat de les dependències municipals als nous nuclis que, d'aquesta manera, anaven conquerint progressivament la condició de "capitals" dels respectius municipis. Tot plegat era el punt d'arribada d'un procés de creixement urbà que havia trastocat profundament els equilibris territorials en el si d'unes comunitats que ancestralment havien romàs organitzades al voltant de les masies com a unitats bàsiques de producció, reproducció i poblament. Quan algunes d'aquestes masies van iniciar processos, podríem dir, de reproducció ampliada impulsant dinàmiques de creixement urbà com les que hem descrit en aquestes planes, els desequilibris van generar tensió i conflictes. Som davant d'una forma més d'expressió de la crisi que el sistema de la masia en el seu conjunt estava experimentant a l'inici del segle XIX amb l'avenç del nou ordre econòmic i social capitalista.²⁷

6. Conclusions

L'avenç del capitalisme és un procés que genera concentració dels recursos i, per tant, desigualtat. En el cas del camp català, entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX, aquest és un fet a bastament documentat. La creixent orientació mercantil de l'activitat agrària, l'abandó de l'ancestral autoproveïment per part de la pagesia, i la nova regulació de l'accés als recursos productius (especialment la terra) durant la revolució liberal, van provocar desequilibris i tensions des del punt de vista social i territorial.

En el cas de les zones on tingué lloc l'avenç inexorable de la vinya amb la rompuda de terres de les ancestrals masies amb contractes de rabassa morta, aparegué una capa cada cop més àmplia de pagesos subalterns, coneguts com a *rabassaires*. Aquest sector social va créixer per sota dels tradicionals possessors de les masies, les quals de des molt antic havien estat a la vegada les unitats bàsiques d'explotació agropecuària i de poblament. Més enllà d'algunes viles, a l'època medieval i al principi de la moderna, l'hàbitat concentrat era inexistent a un ampli sector del prelitoral català. Els "pobles de masies" sense cap nucli concentrat de població eren força habituals. Ara bé, amb l'avenç imparabile de la viticultura propiciat per la rabassa morta, no sols la fesomia paisatgística i els equilibris ambientals ancestrals van veure's radicalment alterats. El que hem mostrat en aquest treball és com també van modificar-se els equilibris territorials pel que fa al poblament amb l'aparició en aquests pobles de masies, de nous nuclis de poblament concentrat, com ara la barriada de la Llagosta al de Matadepera o dels Hostalets al de Pierola. Les modestes cases entre mitges que es van anar construint acarrerades per allotjar la

27 Vegeu amb relació a aquesta qüestió i amb relació precisament al cas de Matadepera, els treballs reiteradament citats P. Roca Fabregat.

munió de plantadors de vinyes en aquestes poblacions al llarg del cicle expansiu de la vitivinicultura que va de 1770 a 1890 res tenien a veure ja amb les imponents masies tradicionals, les quals van tenir en tot aquest procés un paper certament ambivalent.

D'una banda, hem mostrat com algunes d'aquestes masies eren les responsables tant del procés d'especialització agrària a còpia de cedir terres a rabassa susceptibles de ser convertides en vinyes, com del procés de creixement dels nous nuclis de poblament on s'allotjaven aquests rabassaires. Però, de l'altra, la conflictivitat entre aquestes amos de masies més dinàmics i els que per voluntat pròpia o per impossibilitat no s'incorporaven a aquest procés de canvi, posa de manifest el caràcter desigual de l'avenç d'aquesta línia de transformació de l'agricultura i de les comunitats pageses i posa al descobert dues qüestions estretament interrelacionades: la crisi del sistema de la masia tal com havia funcionat sense massa alteracions durant una bona colla de segles i els efectes indesitjables d'aquest canvis que podien derivar en una conflictivitat territorial a vegades amb manifestacions força agres.

L'avenç de la vitivinicultura encertadament ha pogut ser identificada com una de les principals línies de transformació i de "modernització" —deixeu-nos posar aquest terme entre cometes— de l'agricultura catalana als segles XVIII i XIX. I sens dubte ho fou. Però les condicions amb què es portava a terme aquesta activitat generaven desigualtat des del punt de vista social i també territorial, perquè inevitablement facilitaven l'acumulació per part d'alguns (especialment els amos de masies més dinàmics), i també la concentració dels recursos humans en determinats indrets del territori. Els casos de Matadepera i Pierola serveixen per mostrar, per tant, en la línia del que platejaven Puigvert i Moner en el text citat a l'inici d'aquest treball, els efectes en l'àmbit territorial de l'avenç de les desigualtats i de la diferenciació social interna al si de la pagesia lligat a la crisi i transformació del món tradicional de les masies.

Bibliografia

AMETLLER, M. (1997). Els orígens del nou poble de Matadepera. 1768-1868. Matadepera: Parròquia de Sant Joan.

BADIA, M.; TELLO, E. (2014). "Vine-growing in Catalonia: the main agricultural change underlying the earliest industrialization in Mediterranean Europe (1720-1939)". *European Review of Economic History*, 18 (2), p. 203-226.

BALCELLS, A. (1968). El problema agrari a Catalunya. 1890-1936. La qüestió rabassaire. Barcelona: Nova Terra.

COLOMÉ FERRER, J. (1990). "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte

de rabassa morta i l'expansió vitivinícola". *Estudis d'Història Agrària*, 8, p. 123-143.

— (1990). "L'explotació de la terra: el contracte de rabassa morta". Colomé Ferrer, J. (coord.). *De l'aiguardent al cava*. Vilafranca del Penedès: Ramon Nadal Ed., p. 225-238.

CUCURELLA-JORBA, M.; PARCERISAS VALLS, J. (2013). "Entre vinyes i camins. Expansió vitícola i creixement urbanístic del nucli de colonització vitícola dels Hostalets de Pierola". *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 15, p. 13-40.

DANÉS TORRAS, J. (1933). "Estudi de la Masia Catalana. Exposició de Documents gràfics". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 458, p. 272-284.

GIRALT RAVENTÓS, E. (1965). "El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Catalunya hasta 1936". *Revista de Trabajo*, 7.

— (1990). "L'agricultura". *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, vol. 2.

MAS DOMÉNECH, J. (1919). Nota històrica de la capella dels Hostalets de Pierola. Barcelona: Tip. Católica Pontificia.

MONER, J.; PUIGVERT, J. M. (2010). "Els estudis danesians de la masia, revisitats". Danés i Torras, J. *Materials per a l'estudi de la masia*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona, p. 11-56.

MORENO CLAVERÍAS, B. (1995). La Contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII: el contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya. Barcelona: Fundació Noguera; Lleida: Pagès Editors.

PASCUAL DOMÉNECH, P. (1990). Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Barcelona: Crítica.

POMES, J. (2000). La unió de rabassaires. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ROCA FABREGAT, P. (1991). "Agricultura i creixement urbà a la zona de Terrassa 1750-1850". *Terme*, núm. 6, p. 36-51.

— (1996). "Una Masia de la muntanya vallesana a l'inici del segle XVIII: el llibre de notes dels hereus de Can Torres de Matadepera (1699-1704)". *Arraona*, núm. 18, p. 9-45.

— (2003). "Estudi introductor". COMASÒLIVAS I FONT, J. *Dietari de Francesc Gorina i Riera, pagès de Matadepera, 1841-1904*. Barcelona: Curial i PAM, p. 31-120.

— (2006). "Pluriactivitat pagesa i canvi agrari al Vallès Occidental. L'exemple de Matadepera, 1760-1900". *Estudis d'Història Agrària*, núm. 19, p. 143-174.

— (2007). "La ramaderia porcina en la societat rural del Vallès Occidental dels segles XVII-XIX". *Terme*, núm. 22, p. 83-99.

— (2008). *El sistema cereal de secà i la ramaderia a les masies del Vallès Occidental entre els segles XVII i XIX*. Treball de Recerca del Programa de Doctorat en Història i Institucions Econòmiques. Universitat Autònoma de Barcelona.

— (2013). "La societat rural de Matadepera i el sector nord de la vall del Ripoll a través dels capbreus de Sant Llorenç del Munt (1668/74-1788/1815) i del Priorat i Sagristia Major de Sant Cugat (1786-89)". FERRAN, J. A.: *Tres capbreus del Vallès Occidental*. Sabadell: Fundació Arts.

— (2015). "L'expansió vitícola dels segles XVIII i XIX com una etapa en l'evolució del paisatge i del poblament rural del Vallès Occidental". J. COLOME; J. PLANAS; F. VALLS-JUNYENT. *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 209-244.

SOLÀ-MORALES RUBIÓ, M. DE (1997). *Las formas de crecimiento urbano*. Barcelona: Edicions UPC.

TELLO, E.; BADIA, M. (2011). "Land-Use Profiles of Agrarian Income and Land Ownership Inequality in the Province of Barcelona in Mid-Nineteenth Century". *Working Paper DT-SEHA*, 11-01.

TÈRMENS SAMSÓ, J.; VALLS-JUNYENT, F. (1990). "Pierola". *Història de l'Anoia*. Vol. 2. Manresa: Parcir, p. 119-139.

TERRADES, I. (1984). *El món històric de les masies*. Barcelona: Curial.

VALLS-JUNYENT, F. (1996). *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VILAR, P. (1964-68). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Barcelona: Edicions 62. 4 vol.